

КОМУНІКАТИВНА ПОЗИЦІЯ АДРЕСАТА В ТЕРМІНАХ ТРАНСАКТНОГО АНАЛІЗУ

О.В. Ємельянова

У статті досліджується комунікативна позиція (психологічна роль) адресата-закоханого/закоханої в термінах трансактного аналізу. Виокремлюються та аналізуються вербальні маркери комунікативної позиції, актуалізованої адресатом-закоханим/закоханою в певний момент мовлення.

Для сучасної лінгвістичної парадигми визначальним є принцип антропоцентризму, згідно з яким усі лінгвістичні явища розглядаються з точки зору людського фактора [4, 5, 7, 13]. Сучасне мовознавство зосереджене на вивченні мови як людського способу буття у світі, воно досліджує людину як мовну особистість [3], творця дискурсу у всій складності психологічних, соціальних, гендерних, ідеоетнічних та вікових чинників, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Кожна мовна особистість у спілкуванні наділена комунікативними, соціальними та психологічними ролями, сукупність яких створює варіанти мовленнєвої поведінки, втілюючись у нескінченій розмаїтості висловлювань та дискурсів [9, с. 66].

Як зазначає І.Є. Фролова, «нова інтегративна прагматика розглядає учасників мовленнєвої взаємодії у розмаїтості усіх їх ознак, що є прагматичними змінними» [10, с. 188], серед яких дослідниця пропонує виокремлювати перемінні першого порядку: комунікативно-позиційні ролі учасників (мовець, адресат, слухач) та змінні другого порядку: а) соціальні; б) психологічні ознаки комунікантів.

Мета даної статті полягає у дослідженні особливостей вербальної репрезентації актуалізованих адресатом-закоханим /закоханою комунікативних позицій (психологічних ролей) Дитини, Батька, Дорослого. Матеріалом аналізу є англomовний художній дискурс.

Для сучасних досліджень у руслі комунікативної лінгвістики характерним є погляд на комуніканта як на цілісну особистість, що одночасно постає і як сукупність ряду іпостасей [8, с. 70]. І.П. Тарасова зазначає, що лінгвістика спілкування, враховуючи різноманітні комунікативні фактори, виокремлює в структурі особистості комуніканта *Я* тілесне (фізичне), *Я* соціальне, *Я* інтелектуальне, *Я* психологічне (емоційне) та *Я* мовленнєво-мисленнєве. Іпостасі *Я* мають різні форми маніфестації. *Я* психологічне може проявлятися у психологічних ролях (в обраній комунікативній позиції) Батька, Дитини чи Дорослого, які досліджуються в рамках трансактного аналізу [8, с. 70].

У руслі даного аналізу, що має на меті вивчення інтерактивної складової комунікації, зв'язків та взаємовпливів учасників спілкування з урахуванням активізованих ними его-станів (Дитини, Батька, Дорослого) [1; с. 11], розглядаються два рівні, які визначають поведінку людини, – соціальний та психологічний, або, інакше кажучи, рольовий модус та комунікативна позиція.

У термінах даного аналізу одиницею спілкування є трансакція – соціальна дія, що складається із стимулу та реакції, яка може бути вербальною, невербальною чи комбінованою. Мета трансактного аналізу – з'ясувати, який его-стан – Батько, Дитина чи Дорослий – є відповідальним за трансактний стимул та здійснює трансактні реакції (додаткові, перехресні, приховані / подвійні) [1].

З лінгвістичної точки зору ми розуміємо поняття «трансакція» як єдність мовленнєвих кроків, поєднаних тематично, що забезпечують досягнення на тому чи іншому етапі мети спілкування. Тобто у нашому розумінні поняття трансакції відповідає поняттю мікродіалога.

Е. Берн зазначає, що спостереження за спонтанною соціальною діяльністю свідчать, що з плином часу форми поведінки людей (пози, голос, розмовний словниковий запас) значно змінюються. Ці зміни зазвичай супроводжуються і емоційними, причому набір схем поведінки співвідноситься з певним станом свідомості, досить часто несумісним з попереднім. Ці розбіжності та зміни, як вважає Е. Берн, свідчать про існування різних станів Я [1]. У трансактному аналізі виділяють три егостани:

- (1) стани Я, що дублюють образи батьків;
- (2) стани Я, автономно спрямовані на об'єктивну оцінку реальності;
- (3) стани Я, що діють з моменту їх фіксації в ранньому дитинстві та являють собою архаїчні пережитки.

Ці стани відповідно кваліфікуються як *Батько*, *Дорослий* та *Дитина*.

Е. Берн вважає, що людина в кожен момент часу активізує один із станів Я – Батька, Дорослого чи Дитини, причому багато людей переходять від однієї ролі до іншої досить легко, оскільки: (1) у кожній людини були батьки (або ті, хто їх заміняв), і він зберігає в собі набір станів Я, що відтворюють стани Я його батьків (як він їх запам'ятав). Ці батьківські стани Я за деяких обставин активізуються: «Кожен носить в собі Батька»; (2) всі люди (не виключаючи і дітей) здатні на об'єктивну переробку інформації за умов, якщо активізовані відповідні стани їх Я: «В кожній людині є Дорослий»; (3) кожна людина була молодшою, аніж зараз, тому вона зберігає спогади попередніх років, які можуть активізуватися в певний момент: «Кожен приховує в собі маленького хлопчика чи дівчинку» [1, с. 17].

Я-батьківське – це джерело соціальної спадкоємності: соціальні настанови, забобони, норми, яких набувають в процесі соціалізації чи екстеріоризації. Психологічному Батьку приписується оберігаюча поведінка, виявлення заступництва та протекціонізму. На його долю також випадає критика та «батьківські» зауваження. Маркерами цього егостану можна вважати безапеляційність та наказовий тон. Таким чином, існує два психологічних Батька – «позитивний» та «негативний»: (1) турботливий Батько [Б(+)], який радить, захищає, жаліє, піклується, пробає помилки та образи; (2) невдоволений, караючий Батько [Б(-)], який указує, наказує, критикує, карає за неслухняність.

Е. Берн зазначає, що Батько здійснює дві основні функції. По-перше, завдяки йому людина може ефективно грати роль Батька для своїх дітей; по-друге, завдяки Батьку реакції людини стають автоматичними («так заведено робити»)[1].

Аналіз мовленнєвої взаємодії між закоханими дозволив констатувати, що респонсивні висловлювання адресата-закоханого / закоханої з комунікативної позиції як турботливого, розуміючого Батька, так і караючого, невдоволеного Батька, виступають маркованими на вербальному та невербальному рівнях.

Для мовлення адресата-турботливого/невдоволеного Батька [Б(+)/Б(-)] характерним є вживання:

– прецедентних текстів, що апелюють до певного фонду знань співрозмовника. Наприклад:

Закоханий намагається нагадати дівчині про клятву кохання, яку вона давала.

«I don't love you.»

«Till a' the seas gang dry, my dear.»

«I haven't the least idea what that means.»

««And the rocks melt wi' the sun.» That's plain enough anyway. «I will live – «. You can't fail to understand those words, surely? It's just the way

the crooners pronounce them. «I will love thee still, my dear, while the sands o' life shall run»...» (E.Waugh);

– оцінних та оказіональних звертань:

<p>Турботливий, розуміючий Батько (Б(+))</p> <p>типу <i>my love; my dear girl; my poor child; honey-baby; funny face; good girl; my treasure</i> і т.ін.</p> <p>Наприклад: <i>«I... feel so lonely, Roger. I wonder if you might...come to me for a while». She bit her lip. «You don't have to...» She added hurriedly. «I just want some company. I am not used to being so alone all the time, you see...»</i> <i>«My poor child,» he said. «I forget how young you are.» He held out his arms, she ran into them. He rubbed his chin against her thick hair. She sighed and nested against him (K. Koen)</i></p>	<p>Караючий, невдоволений Батько (Б(-))</p> <p>типу: <i>foolish girl; you little fool; you fool, you reckless child; stubborn little fool</i> і т.ін.</p> <p>Наприклад: <i>«I don't care. You being unreasonable and tyrannical. I'm going and, short of locking me in my room, there's nothing you can do to stop me. I'm taking the afternoon bus.»</i> <i>«Fiona, for the last time...» Alastair thundered, but I was already at the door. «Well, go ahead, you little fool, but I won't be answerable for the consequences!» (K. Blickle)</i></p>
---	--

– вигуків:

<p>Турботливий, розуміючий Батько (Б(+))</p> <p>типу: <i>there, there; hush</i> і т.ін., що експлікують моральну підтримку, утішання співрозмовника.</p> <p>Наприклад: <i>«There, there, darlin», don't be nervous. I admit I've been a bit hasty, rushing you into this, but I thought all girls enjoyed being swept off their feet by the man they loved.»</i> <i>«We dream of it all our lives. However - « I groped for words – «...you don't know all much about me. There is some –»</i> <i>«Hush. I know everything I need to know to love you...»(K. Blickle)</i></p>	<p>Караючий, невдоволений Батько (Б(-))</p> <p>типу: <i>aha, oh</i> і т.ін., що віддзеркалюють негативний спектр емоцій.</p> <p>Наприклад: <i>«I was scared that, well, apprehensive... that you wouldn't want to see me any more.»</i> <i>«Aha! So that was the deep, dark secret you hinted at...» (K. Blickle)</i></p>
---	--

– негативного оцінного прикметника *stupid*, що є віддзеркаленням актуалізації комунікативної позиції розгніваного, караючого Батька.

Наприклад:

Дівчина фліртує з коханим.

«Your hair is in your eyes,» she purred, stroking stray wisps back and hooking her arms around his neck.

Abruptly he shoved her away, got up, and retucked his shirt. «When are you ever going to grow up?» he shouted. «For some stupid reason I keep expecting you to change, but you won't even try...» (R. Vernon);

– синтаксичної одиниці типу *Do you understand* як прагматичного форматора [6, с. 178], що є маркером актуалізованої комунікативної позиції розгніваного, караючого Батька. Наприклад:

Чоловік має на меті контролювати дії коханої дівчини.

«... *If you hadn't turned up, we'd have gone for a sail around the island.*»
 «*You will go nowhere with that man. Do you understand? Nowhere*»
 (S. Craven).

Его-стан Дитини фіксує психічні стани, які стосуються дитинства та вказують на довірливість, ніжність, винахідливість (слухняна Дитина [Д(+)]), а також уразливість та примхливість (неслухняна Дитина [Д(-)]). Дитина – це емотивний початок у людині: дитяче безпосереднє ставлення до навколишнього світу (наприклад, творча захопленість, наївність) та бунт (впертість, неслухняність, легковажність і т.п.).

Мовлення адресата-слухняної / неслухняної Дитини, що перебуває у стані закоханості, характеризується вживанням:

– стандартних словосполучень, безеквівалентної та фонової лексики. Наприклад:

Студент намагається допомогти коханій дівчині з навчанням:

«*Why don't we just cut out the personal stuff and get down to work, okey?*»

«*It's okey with me. Go ahead, Professor Crowley, sir*» (R. Vernon);

– слів зниженого стилістичного тону (жаргонізмів, сленгу, римованого сленгу, вульгаризмів, просторіччя).

Наприклад:

Слухняна Дитина (Ди(+))	Неслухняна, примхлива Дитина (Ди(-))
<p>«<i>I guess you're still kinda mad at me, huh?</i>» Danny asked. «<i>Naw,</i>» Sandy said, hanging her hands on her hips, «<i>Frig it!</i>» (Ron De Christoforo)</p>	<p>«<i>So, what's the big deal? I'm sorry, okey. Really, Sandy. But I don't know why you got to get mad at me just cause I don't like parents or Sundays...</i>» «<i>It's not that. It's your attitude. The way you say things. You're a punk. Danny, and you're inconsiderate, besides.... Well, let me tell you something, Danny Zuko, if you had any sense you'd know that your friends think you're a real jerk when you act like that. You're not cool, Danny, you're just dumb</i>» (Ron De Christoforo)</p>

– егоцентричного особового займенника *I* та лексем зі значенням волевиявлення, уподобання (типу *need, want, care, wish*) і відповідних їм стверджувальних та заперечних конструкцій:

Слухняна Дитина (Ди(+))	Неслухняна, примхлива Дитина (Ди(-))
<p>Наприклад: <i>She said on the merest breath of a whisper, «But the hotels – the money...»</i> «<i>I don't need them, agapi mou. I need you as I need breath in my body.</i>» He pulled her forwards into his arms, and his mouth found hers for an endless reeling moment (S. Craven)</p>	<p>Наприклад: «<i>You can't, you'll slow me up. There's nothing going to eat you.</i>» «<i>I don't care, I'm not staying...</i>» (E. Walker)</p>

– оцінних та оказіональних звертань:

<p>Слухняна Дитина (Ди(+))</p> <p>типу <i>baby, darling, my wonderful Christ, Piggy</i> і т.ін.</p> <p>Наприклад: <i>«Let's get ready for dinner,» he said. «If we don't hurry, your mother may suspect what's been going on.»</i> <i>Lucinda giggled. «So she might! If she only knew what fun we're having. Darling Angus.»</i> <i>«Darling» (E. Walker)</i></p>	<p>Неслухняна, примхлива Дитина (Ди(-))</p> <p>типу <i>you pompous popinjay, you swine, bitch, bastard, creep</i> і т.ін.</p> <p>Наприклад: <i>«You Americans, always looking the wrong way for traffic. Lucky for you I've decided to take you under my wing. You shouldn't survive long by yourself.»</i> <i>«You'd be looking the wrong way, too, if you were in my country, you pompous popinjay» (K. Blickle)</i></p>
---	---

– найвищого ступеня порівняння прикметників:

<p>Слухняна Дитина (Ди(+))</p> <p>Наприклад: <i>Sandy looked down at her hand in Danny's «I really think you're pretty special yourself.»</i> <i>«Ehey, like me and you, we're the best! Huh? Nah, better'n that. Me and you, Sandy, we're the best of the best!» (Ron De Christoforo)</i></p>	<p>Неслухняна, примхлива Дитина (Ди(-))</p> <p>Наприклад: <i>«I never listen to theatrical chatter.»</i> <i>«But it's important!»</i> <i>«It's not. It's the dullest topic in the world. It's like – « I searched for a parallel, «...– it's like TV in the morning! Who cares?» (N. Monsarrat)</i></p>
---	---

– «пустих прикметників» [2, 56; 12] типу: *terrific, wonderful, totally fantastic, very terrific* і т.ін. Наприклад:

«Wasn't that great?» he asked. «I could ride like this forever.»

*«It was,» she agreed, her smile reflecting his enthusiasm. «It was **totally fantastic**» (F.Pascal);*

– хеджів. Наприклад:

«But how long can you keep on having a ball?» his voice still gentle, in spite of the opening she had given him.

«I really don't know,» she said (R.Carroll), що, як і «пусті прикметники», є характерними для мовлення слухняної Дитини.

Батько зі своїми заборонами та авторитарними настановами і Дитина зі своєю впертістю, егоїзмом, творчим духом домовитися не можуть, і тоді виникає Дорослий, який являє собою джерело реалістичної поведінки. Его-стан Дорослого організований та адаптивний. Його завдання – розсудити, що є прийнятним для людини в рекомендаціях Батька і що є слухним уваги у бажаннях Дитини, та знайти найбільш прийнятний для обох сторін компроміс.

У процесі інтеракції позиція Дорослого передбачає спокійний тон, відповідальність за свої слова та вчинки, рівність у спілкуванні. Для Дорослого характерним є вміння слухати.

Мовлення адресата-закоханого / закоханої, який вступає у спілкування з комунікативної позиції Дорослого, характеризується вживанням:

– прислів'їв та приказок. Наприклад:

Закохані вирішують, де зупинитися в Лондоні.

Edward shrugged. «I don't know. A flat agency or something?»

Mara let out her breath in a long sigh. «Oh God! Very well, needs must when the devil drives. Let's see what they have to offer» (E.Walker);

– фразеологізмів та ідіоматичних фразових дієслів. Наприклад:
Чоловік хвилюється за здоров'я коханої, яка була травмована в результаті нещасного випадку.

«They won't be sore for ever,» she assured him.

«I'll make up for it then,» he promised. «Perhaps it's just as well I'm being held at bay for the present? When can we be married?» he asked (M.MacGregor);

– генералізованих висловлювань. Наприклад:

Жінка розповідає коханому про своє життя, дітей.

Francesca: «They're not kids anymore. Things change.»

Robert: «Everything does. One of the laws of nature. People are always so afraid of change. But if you look at it like it's something you can count on happening, it's actually a comfort. Not many things you can count on for sure» (R. LaGravenese);

– парентетичних елементів із значенням ментальної діяльності типу *I think, I believe, I suppose, I guess* і т.ін. Наприклад:

Чоловік намагається з'ясувати, чому кохана вирішила його покинути.

Faith: «If It's any of your business, yes.»

Peter: «Yes?! To be married, I suppose» (D. Drake).

Згідно з точкою зору Е. Берна, будь-який з его-станів факультативно чи облігаторно живе в людині: вона почувається, міркує чи діє або в рамках Батька, або Дитини, або Дорослого [1]. Але найбільш комфортно почуває себе той, хто усвідомлює наявність усіх трьох складових, що дозволяє легко переключатися з однієї ролі на іншу, що, в свою чергу, дає йому можливість вести себе адекватно у різних ситуаціях спілкування.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у детальному аналізі невербальних компонентів комунікації з точки зору актуалізованої адресатом комунікативної позиції, проведення аналізу особливостей взаємодії невербальних та вербальних компонентів у ситуації комунікативного співробітництва, конфлікту.

SUMMARY

Communicative linguistics considers an addressee as a language personality who performs a certain set of social roles in the course of interaction and actualizes a definite communicative position (that of a Child, a Parent, an Adult). Transact analysis is aimed at the research of the interactive constituent of communication, contacts and co-influences of interlocutors taking into consideration ego-states actualized by them.

In the terms of transact analysis the minimal unit of communication is a transaction. From linguistic point of view transaction is the unity of speech moves which guarantee the achievement of the aim of communication at its certain stage.

Each actualized communicative position (that of a Child, a Parent, an Adult) is represented by certain verbal and non-verbal makers.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы. – Л.: Лениздат, 1992.– 400 с.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса.–М.: Институт языкознания РАН, 1992.–330 с.
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность.– М.: Наука, 1987. – 263 с.
4. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) //Язык и наука конца XX века.– М.: Изд-во РГГУ.– 1995.– С. 144-238.
5. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Філософіяцентр, 1999. – 147 с.
6. Скидченко С. А. Языковые средства выражения социального статуса в современном английском языке: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1997. – 214 с.

7. Степанов Ю.С. Язык и метод. К современной философии языка. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 784 с.
8. Тарасова И.П. Структура личности коммуниканта и речевое воздействие //Вопросы языкознания. – 1993. – № 5. – С. 70-82.
9. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический поход.– М.: Рус. яз., 2002. – 216 с.
10. Фролова І.С. Специфіка актуалізації соціальних ознак комунікантів у конфліктному дискурсі //Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 188-191.
11. Harris T.A. I'm O.K. – You're O.K. – London: Pan Books, 1967. – 269 p.
12. Lakoff R. Language and Women's Place. – New York: Harper and Row, 1975. – 83 p.
13. Zhabotinska S. Cognitive linguistics: human factor in language and language in human factor //Materials of the First National IATEFL Conf. «English in an Open Society». – Kyiv: Kyiv State Linguistic University. – 1994. – P. 132-137.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Blickle K. North Sea Mistress. Romance and Revolution in Modern-day Scotland. – N.Y.: Doubleday and Company, Inc., 1977. – 252 p.
2. Carroll R. Champagne at Dawn. – London: A Mayflower Paperback, 1963. – 191 p.
3. Craven S. Moon of Aphrodite. – Toronto, London, Los Angeles, Amsterdam, Sydney, Hamburg, Paris, Stockholm, Athens, Tokyo: Harlequin Books, 1981. – 187 p.
4. Drake D. Only You. – 1994. – <http://www.awesomefilm.com/script/onlyyou.txt>.
5. Koen K. Through a Glass Darkly. – London: Guild Publishing, 1986. – 784 p.
6. LaGravenese R. The Bridges of Madison County. – 1994. – <http://www.awesomefilm.com/script/bomc.txt>.
7. MacGregor M. Winter at Whitecliffs. – Toronto, New York, London, Amsterdam, Paris, Sydney, Hamburg, Stockholm, Athens, Tokyo, Milan: Harlequin Books, 1987. – 187 p.
8. Monsarrat N. The Pillow Fight. – London, Sydney and Toronto: White Lion Publishers Limited, 1977. – 348 p.
9. Ron De Christoforo. Grease. – London: Magnum Books, 1978. – 220 p.
10. Vernon R. The Problem with Love. – Toronto, New York, London, Sydney, Auckland: Bantam Books, 1989. – 132 p.
11. Walker E. The Court. – London: Headline, 1990. – 602 p.
12. Waugh E. The Loved One. – London: Penguin Books, 1961. – 127 p.

Надійшла до редакції 6 червня 2006 р.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ СИЛЕНЦІАЛЬНОГО ЕФЕКТУ

Т.О. Анохіна

У статті розглядаються комунікативно-прагматичні аспекти мовчання (силенціального ефекту комунікації) в англомовному художньому дискурсі. Аналізуються питання метадискурсу та емпірії зазначеного феномена. Намічається перспектива подальшого дослідження.

Сьогоднішня позначено глобалізацією міжнародного спілкування, розвитком нових технологій, зміцненням транскордонної співпраці, міжмовної та міжкультурної комунікації. Вивчення соціально-лінгвальних параметрів невербальної та вербальної комунікації привело до фокусування уваги лінгвістів на дієвості факторів антропоцентризму, динамізму та адаптації. На зміну редуцизму приходять холізм, гармонізація та інтеграція. Природа мовлення вивчається в руслі когнітивного та дискурсивного, невербального та вербального, екстралінгвістичного та інтралінгвістичного [1].

Лінгвісти все більше фокусують увагу на вивченні феноменів невербального спілкування. Невербаліка є об'єктом дослідження лінгвістичного, психологічного, соціологічного та дискурсивного аналізу. Мовчання є предметом вивчення фізіології, нейрофізіології, філософії, біології, соціології, етики, лінгвістики [2].